

Anmeldelser

Mogens Rathsack, Fuldaforfalskningerne. En retshistorisk analyse af klostret Fuldas pavelige privilegier i perioden 751-ca. 1158. København, Juristforbundets forlag 1980. 681 sider. 408 kr.

Om Fuldas pavelige privilegier har advokater og retshistorikere ført en århundredlang strid. Den begyndte som en retssag i 1688, og den afgjordes 25 år senere. Ved den romerske rota afsagdes dom til fordel for Fulda. Klosters advokat var J. F. Schannat. Hans synspunkter har, betegnende nok, været udgangspunkt for den fremherskende opfattelse inden for forskningen siden da. Diplomatarikere og historikere har taget livlig del i meningsudvekslingerne herom. – Stridens kerne er retsindholdet af Fuldas ældste privilegium. Det er en tekst, der er udstedt af pave Zacharias år 751. Efter den herskende opfattelse har denne unddraget klostret fra sin biskops jurisdiktion eller hele embedskompetence. Teksten har således medført eksemption. Denne tolkning har haft langt det største antal forskere som talsmænd og er endnu så sent som i 1975 hævdet af en tysk forsker. Den undertrykte opfattelse benægter brugen af eksemption så tidligt som 751. For denne benægtelse og for Fuldas daværende stiftsbiskop i Würzburg procederede i 1720'erne J. G. von Eckhart. Ud af processen rejste sig »en diplomatarisk krig« (*bellum diplomaticum*). Eckhart går frem med sproglige og erfaringsmæssigt sammenlignende studier – filologisk og induktivt. Schannat arbejder med afledninger af givne forudsætninger – deduktivt. Schannat sejrer, både i proces og »krig«, for så vidt som det helt overvejende antal af senere tolkninger har sluttet sig til ham. Det er derfor en fryd for dr. Rathsack at drage den oversete Eckhart frem, selv om han måske gør en af hans påstande mere akseptabel i forhold til Rathsacks egen tolkning, end den er.

Metoden i det her foreliggende værk er ikke blot filologisk og induktiv, men præget af en arbejdsomhed, som ingen møje skyr, og en villen-have-det-hele-med, så at rammerne sprænges. Grundlaget er 65 latinske tekster fra paverne til Fulda. De analyseres diplomatarisk, hvorved bestemmelsen af hver enkelts forlæg tages op. Tillige stilles spørgsmålet: er teksten ægte? Endelig henfører dr. Rathsack en fortolkning af retsindholdet under begrebet diplomatarisk analyse. I midtpunktet står en begrebsbestemmelse og en tidsfæstelse af en række vigtige retsinstitutter. Det er protektion, eksemption, tienderet, primat og vikariat o.s.v. For to Fulda-privilegiers skyld er et meget stort antal pavelige tekster gennemgået omhandlende primater og vikariater (side 265–266). For tre Fulda-privilegiers skyld gennemarbejdes 175 klosterprivilegier, der indeholder en bestemmelse om abbedvalg (s. 345). Vi er her mange skridt borte fra flygtighedens vej. Forskellen kan ses ved en sammenligning med Julius von Pflugk-Harttung. Han er dr. Rathsacks eneste forgænger med henblik på at ville inddrage samtlige tekster fra Fulda. Han virkede for hundrede år siden. Hans arbejde lider dog i nogen grad af mangel på sammenligningsmateriale uden for Fulda. Han har, som det siges, mest undersøgt Fulda-teksterne ud fra en lodret arbejdsgang, altså ned gennem århundrederne. De fuldensiske privilegier er analyseret, som om de befandt sig inde i et lukket rum. Heroverfor sætter dr. Rathsack i videst muligt omfang den sammenlignende metode, den komparative. Visse afgørende

retsinstututter undersøges i Fulda-teksterne og langt videre ud. Det giver forudsætningerne for at forstå pavernes privilegiepolitik over for meget mere end ét kloster, over for hele grupper og ordener, ja i grunden over for det meste af den vesterlandske klosterverden frem til omkring 1050 – og dermed dele af pavestolens politik i det hele taget (s. 7). Dette er kun muligheder, der ligger i svøb i den foreliggende bog. Vi skal nøjes med at se på Fulda-stoffet.

Det ældste privilegium af 751 er trykt af Edmund E. Stengel i »Urkundenbuch des Klosters Fulda« som nr. 15. Det betegnes derfor som UB 15 i bogen. Det vigtigste begreb i teksten er *jurisdictio*. Som forlæg har tjent et stykke, der i den pavelige formularsamling *Liber Diurnus* har nr. 32. Det kaldes LD 32. *Jus* må i *Liber Diurnus*, er det tidligere fastslået, være identisk med *dominium*, *dominium proprium* og *proprietas*. Ordet *jus* i betydningen ejendomsret er naturligvis ikke et præcist begreb så lidt som det moderne »ejendomsret«. Pave Gregor I. (590–604) brugte *jurisdictio* om jurisdiktion eller embedskompetence, altså i samme betydninger som i den klassiske latinitet. Men tolkningen af ordet som besiddelse sætter sig fast efter hans tid. Den hersker indtil genopvækkelsen af kendskabet til den romerske jurisprudens i 1100-tallet. Den klassiske og derefter genvundne betydning bliver næsten enerådende under Innocens 3. (1198–1216). En proces ført for ham fastslår, at *ditio* i to (forfalskede) tekster fra 900- og 1000-tallet skal forstås som jurisdiktion eller disciplinær kompetence. Denne tolkning indgik i Gregor 9.s dekretalsamling af 1234, *Liber Extra*. I virkeligheden henførte begrebet sig (efter forfalskernes mening) til besiddelserne. Det er en tilsvarende omtolkning, dr. Rathsack gennemfører den modsatte vej for Fuldateksterne 751–1158 og først og fremmest for den fundamentale tekst af 751. Den stammer fra den tid, hvor *jurisdictio* betyder den af en ejendomsret afledte eller flydende besiddelse eller ret til besiddelse. 751-teksten henfører derfor Fulda kloster under pavens besiddelse. Hvad dette indebærer, analyseres nærmere. Forholdene for 26 klostre fra tiden ca. 640 til 1000 gennemgås. De har alle modtaget et paveligt privilegium af typen LD 32/86. De allerfleste kan med føje henregnes under den pavelige ejendomsret i henhold til de anvendte begreber *jus* og *proprietas* samt i henhold til overdragelser til pavestolen. Men for enkelte klostres vedkommende kan intet sikkert anføres.

Uanset disse få undtagelser er der ført en overvældende argumentering for, at Fulda blev et paveligt kloster ved i 751 at komme i pavestolens *jus* og *dicio* og blive overdraget til stolen. Overdragelsen skete ved Fuldas stifter Bonifatius, for at ingen anden gejstlig efter hans død skulde bemægtige sig klostret og dets besiddelser. Alle andre gejstlige personers ejendomsretlige krav imod klostret blokeredes. Det var en beskyttelse, der opnåedes, ikke en frigørelse fra bispemagten – en protektion, ikke en eksemption. Noget ganske andet er, at Fulda og Fuldas abbed i løbet af århundreder erhvervede så mange forret tigheder fra pavestolen, at de siden 1050 udgjorde en delvis eksemption. Men det er en anden historie, som iøvrigt også berøres i det digre værk. Afgørende er i denne sammenhæng, at det er lykkedes dr. Rathsack ved skarpsindighed og en kæmpemæssig flid at tolke dybtliggende lag i privilegie-teksterne på en ny og inspirerende måde. Det sker i kapitel 1, der er bogens mest helstøbte afsnit.

Kapitel 2 omhandler eksemptions- og tiendepolitik. I midtpunktet står denne gang syv paveprivilegier for Fulda. I forbindelse hermed bearbejdes seks paveprivilegier for andre klostre, som E. Ewig i 1974 delvis har frikendt for beskyldninger for uægthed. Det er tekster til Luxeuil, Remiremont, S. Croix i Meaux, Rebais og Bobbio samt et ukendt dobbelt-kloster. I vor bog bliver de alle dømt uægte.

Oprindelsen findes i Luxeuil, der søgte at forandre sin stilling fra at være et paveligt ejet til at blive et eksimeret kloster. I forbifarten besvares spørgsmålet om, hvem der var stiftsbiskop for Fulda. Der har været tvivl derom – både ud fra beliggenheden og histo-

riens gang. Den ovenfor omtalte proces med Würzburg har spillet ind. Mange har ment, at biskoppen her var Fuldas stiftsbiskop. Dr. Rathsack viser med uigendrivelig styrke, at det i den af ham behandlede periode har været ærkebisen af Mainz. Der opregnes 21 argumenter herfor, stærke og mindre stærke mellem hinanden (s. 120–124).¹ Det er en af svaghederne i forf.s arbejde, at han ikke nænner at se bort fra og udskille argumenter, som kan tolkes i en vis, af ham ønsket retning. Man bør økonomisere med argumenter. Få kraftige bevisgrunde er nok og tæller mere end mange grunde på række og geled. – Som et ekskurs inde i teksten behandles: Striden mellem Fulda, Würzburg og Mainz 787–800. Det er en af de mangfoldige »ekstrature«, hvis man kan sige sådan, som forf. indlader sig på. Flere af dem er interessante nok, men de tynger og forlanger bogen i høj grad. En ekstratur om synoden i Mainz år 1049 handler om et protokollat fra synoden, herunder om ærkediakonater af ældre og yngre ordning. For tiden efter 1049 er tilhørsforholdet det, at Fulda geografisk lå i Würzburg stift, men retligt set var eksimeret (fra Mainz). – Med hensyn til dr. Rathsacks videnskabelige grundholdning og hans vurdering af kolleger kan det bemærkes, at de hidtidige forskere har skævet til hinanden og somme-tider efterlignet hinanden lidt vel meget. Derfor kan han betegne deres resultater som »diffuse, spekulative og delvis uforståelige« (s. 121). Det kan vel være rigtigt i denne forbindelse, men er unødigt hårdt sagt. – Dr. Rathsack begynder derimod fra grunden af. Han går ustandselig til kilderne, til den utrolige mængde af grundstof, trods al den møjle det koster. Han gør det – synes jeg – med godt resultat.

Dernæst tages tiende-politikken op. Det sker for at kunne vurdere fem afskrifter (såkaldte enkelt-kopier) af privilegier for Fulda. Derfor gennemgås de kloster-privilegier i 150 år, der indeholder en tiende-bestemmelse, ti ialt. Imod ægtheden af det første af disse anføres en række argumenter, som langt fra alle har samme styrke. Der konkluderes, at alle kloster-privilegier fra før ca. 880, der giver ret til tiende, er uægte. Udlægningen virker overbevisende. Men der er taget nogle ekstrature ind imellem, f. eks. s. 149 om datering af en tekst til Hadrian 2. eller Hadrian 3. og s. 149–151 om en nærmere bestemmelse af denne teksts forlæg. For at læseren ikke skal tro, at forf. går af vejen for problemer, tages de ældre kongelige og kejserlige breve, der giver Fulda ret til tiende, op til behandling. Dr. Rathsack erklærer dem efter en indgående drøftelse for uægte. Først med året 875 findes et ægte kongebrev, der tildeler klostret denne ret. Resultatet ligger nær op ad Edmund E. Stengels. Det er en af de få forgængere, der ikke skældes særlig ud i bogen. Forfalskeren bag denne virksomhed bestemmes nu også anderledes, end Stengel gjorde det. Det menes af dr. Rathsack at være MEGINHART. Han når frem hertil efter en omhyggelig og langstrakt stil-sammenligning. Den medtager intetsigende ting. Men et karakteristisk begreb som *amminiculum* er fundet frem som en art lede-ord for Meginharts stil.

Prestige-politik er overskriften på kapitel 3. I midtpunktet for undersøgelserne står to pavelige privilegier fra 969 og 994. De er trykt af E. J. F. Dronke som nr. 713 og 725. I den førstnævnte tekst bestemmes, at abbeden af Fulda skal føre forsædet eller have første rang blandt alle Tysklands og Lothringens abbeder (*ante alios abbates Gallie seu Germaniae primatum sedendi in omni loco quo conveniant obtineat*). Han skal desuden være ærke-abbed (*archimandrita*). Dr. Rathsack kaster nettet vidt ud og inddrager andre privilegier, der giver formelle fortrin, såvel forrang som førsterang (vikariater og pri-

¹ Afsættelsen af Fuldas abbed ved ærkebisen af Mainz i 1013 viser med sikkerhed en stiftsbiskoppelig handling. – Men at samme ærkebisp i 1011 (i et falsum) optræder som grænselægger for Fuldas advokatur, kan eventuelt skyldes, at han var valgt til opmand *ad hoc* (begge argumenter anføres imidlertid s. 124).

mater). En undersøgelse af teksterne fra tiden 900 til 1100 efterlader et særdeles uoverskueligt billede af pavernes privilegie-politik.

Den kendte retshistoriker Paul Hinschius har, for så vidt tyske forhold angår, erklæret, at pavestolens politik kun lader sig forklare, hvis det antages, at pavestolen har handlet i uvidenhed. I sporet på ham finder vi en af lederne af Monumenta Germaniae Historica, Horst Fuhrmann. Han mener, at der snarest er tale om letsindighed fra pavestolens side. Begge forgængere har standset ved en tilsyneladende uløselig strid mellem tekster, som på samme tid opretter flere primater inden for samme område. Begge har derfor søgt at omtolke retsindholdet i teksterne til kun at tildele modtagerne en vag forrang. Dette synspunkt lader sig ikke opretholde. Pavestolen har ingenlunde handlet i uvidenhed eller letsindighed, siger dr. Rathsack. I netop denne sammenhæng og for netop denne tid kan han vel have ret. Han har jo en næsten sensationel afsløring at bringe: de allerfleste primats-tekster er uægte (s. 189–190). Dette er et af de smukkeste resultater i bogen og et, man må lykønske dr. Rathsack med. – Skyldfritagelsen gælder dog ikke i bred almindelighed. Pave, kardinaler, notarer, skrivere og bullatorer kan sommetider have handlet i en smule uvidenhed, sommetider lidt letsindigt, sommetider under pres. De kan også være narret. I *Liber Extra* findes en tekst af 1198, der opregner nogle af de fif, kneb og tricks, som forfalskere boltrede sig i ved pavelige breve.²

Jeg vender nu tilbage til de to Fulda-tekster. For deres skyld gennemgås vikariats- og primats-tekster fra 8. til 11. århundrede indtil 1048. Dernæst bearbejdes tilsvarende prestige-tekster for ærkesæderne i Magdeburg og Trier og endelig for det franske kloster Fleury. Det, jeg tidligere har kaldt ekstrature, er nu blevet hovedsager. Af 104 sider handler kun 24 om Fulda-tekster. Hvis bogens titel ikke burde være rettet ind herefter, burde det være kommet frem på anden måde. Det kunne være markeret utraditionelt, ved påtrykning af stednavne på omslaget: Canterbury, Korvey, Cuéo i Spanien, S. Denis, Dols, Homblières, Essen, S. Martin i Tours, Reichenau, Werden, Alsleben, Arneburg, Nienburg, Rodas, Monte Cassino og Bobbio. Det er blot nogle, jeg tilfældigt har grebet ud af bogen. Der findes jo intet person- og sted-register, hvilket er en utilgivelig svaghed. Hvordan skal disse forsknings-resultater blive kendt på rette sted og af rette person? De angår jo så meget andet end Fulda.

Med hensyn til Magdeburg bliver to tekster sammenlignet. Den angiveligt ældste fra 981 påvises at være yngre end en tekst fra 1002, som den har plyndret for mange sætninger. Forf. mener, at hvis teksten virkelig havde været fra 981, burde 1002-teksten have henvist til den. Tavsheden antyder, at aldersforholdet er omvendt. Men det er en slutning fra Tavshed og uden værdi. Dette argument burde være slettet. Når det ikke bliver afgørende, så at tankegangen falder med det, skyldes det fem andre grunde, der anføres. De vejer til (s. 198–199). – Det er festligt at se de gamle klerke fuske, fuppe og forfalske på livet løs for at opnå ret til pynte-dækket, sandaler og andre uhyre værdifulde ærestegn. Dr. Rathsack påpeger et par gange i dette kapitel Pseudo-Isidors indflydelse på udførelsen af primat-tanker (s. 227–228; se også s. 211 og 607). Det havde unægtelig været rart at kunne finde frem til den slags vigtige ting gennem et register.

Kapitel 4 handler om Emancipationspolitik. Det sysler med seksten tekster fra tiden henad 1050. Fire af dem har været anset for ægte, men dømmes nu ud. Tre får deres ophavs-situation forklaret. Resten er originaler eller skinoriginaler. En af disse, en original fra den sidste dag i året 1046, har et helt nyt retsindhold i forhold til de øvrige pave-privilegier for Fulda. Det analyseres nøje. I dette kapitel ligger vægten overvejende på

² c. 5 De crimine falsi XV 20. – Om pavelig stadfæstelse af omdebatterede og uægte forlæg, utvivlsomt sket under politisk pres, se Diplomatarium Danicum I. r. II, København 1963, nr. 57 af 1133 den 27. maj.

tolkning og historisk placering, mindre på ægtheds-bestemmelse. Den første original for Fulda af 1024 er offentliggjort som Dronke nr. 736. Her går dr. Rathsack så tæt på, at han tager tegnsætningen op til drøftelse. Herigennem og ved en nytolkning afparerer han visse misforståelser af retsindholdet, som foreligger fra andre forskeres side. De er dog forklarlige, da forfatteren til den latinske tekst med nød og næppe ville kunne få 03 ved en eksamen i nutiden. Originalerne fra de tyske paver Clemens 2. og Leo 9. (1046–47 og 1048–54) omtales meget grundigt. Clemens fra Bamberg ansås flere steder, bl. a. i Fulda, for uretmæssigt tiltrådt. Netop han tildelte Fulda betydelige privilegier, så at kloster og abbeder frigjordes (emanciperedes) i forhold til bispemagten. Abbeden skulle altid indvies af paven, og han kunne i alle sager appellere til pavestolen. Dernæst godkendtes kravet om primat og dermed Fuldas stilling som det førende kloster i Tyskland. Samtidig fratog Clemens abbederne retten til at bruge højere værdighedstegn som ærme-kjortel og bispesko (dalmatik og sandaler, de såkaldte pontifikalier). Men da denne ret så gavmilde Clemens ansås for uretmæssig pave, søgte man siden i Fulda at undertrykke netop hans navn som udsteder af privilegier! I Leos tid frembragtes der i Fulda pave-privilegier med falske indskud (interpolationer). Det skete 1048–1049. Den realhistoriske baggrund var klostrets tiende-strid med stiftsbispen i Mainz. Dennes beføjelser over klostret indskrænkedes med lodder og trisser til kun at måtte vedrøre indvielsen af altre.

Det sidste kapitel 5 sætter søgelys på forfalskerne bag abbederne – de altfor dygtige håndlangere. »Otlohs og Eberhards forfalskninger« hedder det. – Fulda havde nået et højdepunkt med hensyn til summen af pavelige forrettigheder i 1057. I det følgende århundrede lægges kun formelle rettigheder til såsom adgang til at bære bispehue og ring (s. 361). OTLOH var fra S. Emmeran. Her har han indsat falske indskud i ægte tekster og lavet helt uægte ting. Han opholdt sig i Fulda i årene 1062–66. Overalt, hvor det er ham muligt, benytter han forlæg til sit forfalsker-arbejde. Otloh er, fastslår dr. Rathsack, forfatteren til både den første og den anden fortegnelse over privilegierne i Fulda (s. 379, jævnfør s. 392 og for konsekvenserne s. 395). EBERHARD var munk i Fulda og skrev to bind med breve (diplomer) senest år 1158. De er prentet med hans egen hånd og er genafskrevet og kopieret vidt omkring i middelalderen. På Eberhards tid var der indtrådt en forarmelse af det forhen så velstående kloster. Megen jord var forlenet bort til verdslige fyrster. Det gik bl. a. ud over hjælpen til de syge og fattige. Eberhards idé med sit forfalske-arbejde var ideel og derfor, efter min ringe mening, ikke u-rosværdig. Han ville hjælpe med til at genrejse godgørenheden. – I sit første bind viser han sig som »en i det store og hele paalidelig afskriver«, påstås det. Det gælder ikke indskuddene, som jeg kunne tænke mig at betegne som frække. Andet bind indeholder for det meste afskrifter af Otlohs konstruktioner, menes det. Det forsøges godtgjort ved en meget omfattende stil-undersøgelse. Den vil adskille Otlohs og Eberhards latinske stil fra et (eller flere) forlægs. Kun syv af de 29 pavelige tekster i Eberhards andet bind hviler ikke på forlæg fra Otloh, hedder det konkluderende (s. 456). Forf. vedgår, at undersøgelsen indebærer »metodiske risici« (s. 396). Vi vender derfor tilbage til den. De fleste af teksterne i det andet bind er næppe meget værd som det, de giver sig ud for at være: pavelige privilegier. De har derimod interesse som kilder til noget helt andet, Otlohs, og Eberhards – samt Fuldas historie på deres tid.

Når nu de fleste pave-tekster hos Eberhard er mere eller mindre forfalskede, rejser det med nødvendighed kravet om en tilsvarende undersøgelse af kongbrevene hos ham. Til held for læseren har dr. Rathsack ikke foretaget denne ekstratur. Det foreslås imidlertid, at Otloh er den virksomme ånd forud for Eberhard. Han har sammenstykket de uægte pave-diplomer. Det er ofte sket i hast og på en klip-klistet-agtig måde, altså kalejdoskopisk. Det er en af grundene til, at det så længe har været uigennemskueligt for forsk-

ningen, at der gemmer sig otlohske forlæg bag Eberhards uægte tekster. Forholdet til pavestolen stod i forgrunden for Otloh, d.v.s. Fuldas egenskab af paveligt kloster med deraf følgende rettigheder og pligter. Dertil kom hans åbenlyse fjendtlighed mod bispemagterne i Mainz og Würzburg. For Mainz's vedkommende gjaldt det en strid om tienderne. – Eberhard træder noget tilbage efter de her forelagte resultater. Han anbringer fremmede indskud i tekster, der i forvejen var uægte – galdeæbler på kunstige blade, om man vil. Han bliver interpolatoren. Forf. antager så, at netop Eberhard har tilintetgjort de kunstige blade, de otlohske forfalskninger (s. 442). Det lyder kønt og passer godt, men hvor er dokumentationen herfor? Der er i hvert fald ikke 21 argumenter herfor, ikke engang 21 svage ditto. De kan f. eks. være forlagt og siden forsvundet. Intet, overhovedet intet vides. Der er siden hans tid gået nok af år, årtier og århundreder, hvor et eller andet kan være sket med nogle afskrifter. Det må betegnes som betænkeligt for en videnskabelig afhandling, at forf. overbeviser sig selv om, at Eberhard sandsynligvis har tilintetgjort sine forlæg fra Otloh. Et par tekster, han ikke har brugt, påstås forsvundet ved samme lejlighed (s. 433).

Det er lidt af en lettelse, at der, nu vi sysler med en stiftelse, hvis hele liv og kraft lå i ånden, dog er nogle få ord, jeg tror det er fem sætninger, om Eberhards syn herpå. Mellem medlemmerne i munkesamfundet bør der herske »fred og samdrægtighed«; disse ord indsætter han ofte som et af sine indskud (s. 443). Hovedfjenden er for ham den verdslige adel. Den har forringet klostrets besiddelser og derved mindsket brodrenes muligheder for at pleje de syge og hjælpe de fattige. Motivet for Eberhard er altså ikke frihedslyst, pragtsyge eller godsgriskhed. – Af mindre fremtrædende tekst-forfalskere kan nævnes MEGINHART fra Fulda omkring 860, abbed ABBO af Fleury omkring år 1000, THEODERICH af Fleury, Amorbach og Fulda omved 1020 samt abbed EGBERT af Fulda henad 1050. – Af Fuldas 65 kendte pave-privilegier er næsten $\frac{3}{4}$ uægte.

Efter at jeg ovenfor har gengivet forfatterens fremstilling, omend med visse kritiske indvendinger, nødes jeg nu til at lægge afstand mellem ham og mig selv. Det gælder kapitel 5. Jeg kan for det første ikke godkende betegnelsen af Eberhard som en stort set »pålidelig afskriver«. Forf. skelner mellem, hvad han kalder hans bedste afskrifter, hans »noget ringere« og den tredje gruppe med »grove rettelser«. »I ingen tekst er der tale om indholdsmæssige forfalskninger«, siger forf., »kun om grammatikalske ændringer, stilistiske rettelser, forkortelser og tilføjelser af enkelte ord« (s. 391). Blandt de såkaldt bedste afskrifter er nr. I–III. »Afskriften svarer nøje til sit forlæg«, hedder det om hver af dem (s. 388). Men de hertil svarende noter 130–132 viser flere tilføjelser og udeladelser. Om nr. XXI siges det, at Eberhard atter ret godt følger sit forlæg (s. 390). Men note 145 viser, at flere ændringer må gå ud over meningen. Det er indholdsmæssige forandringer fra en bevidst arbejdende, upålidelig afskriver. De såkaldt grovere rettelser antager, som det fremgår af noterne 147–150, groteske former. Note 149 siges at indeholde »mere omfattende stilistiske ændringer, som dog i intet tilfælde tilsigter forandringer i tekstens indhold«. Den lyder:

Jfr. følgende afvigelse: quod vocatur udgaar, per te rettes til per eum paa rasur, impertiri i arengaen ændres til prebere. Følgende ord tilføjes i petitio: de iusticia vestra quam a nobis exigere debetis. Derimod udelades quod dicitur, hvilket ogsaa gælder re i reconcedere og reconfirmare. Derefter indskydes – uvist af hvilken grund – bestemmelsen om pontifikalier, men i komprimeret formulering: *Concedimus ergo vobis ex decreto predecessorum nostrorum pontificum romane sedis usum dalmatice ac scandaliorum* (de fremhævede ord findes i forlægget). Ordene concedimus etiam atque erstattes med insuper et, ordene et dilectissime fili udelades, fuldensis ecclesie tilføjes. Ordene pro magno nostro amore et nimia dilectione quam circa vos habemus et habere deinceps

cupimus omskrives til: pro magno munere et amore. Ordet et tilføjes foran ortis og ac foran diversis. Ordet vestrum udelades foran fuldense monasterium, autem tilføjes efter specialiter. Ordene ita ut nisi ab abbate monasterii ipsius fuerit invitatus nec missarum ibidem sollempnia celebrare presumat omskrives til: ab hoc loco prohibemus ita ut nec missarum ibidem nisi ab abbate rogatus fuerit. Ordene dulcissime fili udelades. Eberhard ændrer dernæst fra auctoritate sancti Petri apostoli et nostra eius indigne vicarii til auctoritate nostra et beati Petri apostoli cuius indigne locum et sedem possidemus. Derefter udelades forlæggets herefter følgende bestemmelse om pontifikalier, der som omtalt er bragt ovf. Konsekrationsbestemmelsen omskrives fra: Abbas vero non nisi a nostra apostolica sede benedicatur a qua benedici iure debet til: Abbas ecclesie vestre non nisi ab apostolica auctoritate et a nostra sede benedicatur a qua benedici debet. Omskriver fra: de eadem nostra apostolica sede tantum iudicium expectet til: ab apostolica tantum sede iudicium expectet. Ordet auctoritate udelades foran antecessorum, hvilket tillige gælder vestro foran fuldensi monasterio. Tilføjer censura foran obstatione og – over linien – ordet decernimus. De sidste ord i sanctio udelades: ut in celesti sede gloriatur. Udelader B. V.

Der er ikke længere tale om nogen afskriver, men om en selvbestaltet redaktør eller manipulator. Ved forf.s karakterisering af Eberhard kan man rigtignok mærke, at han ikke har års erfaring med latinske tekster i hundredvis. Han kender tilsyneladende ikke ret godt den almindelige type af afskrivere. Hovedindtrykket af dem er: sjuskethed. Nu ved jeg godt, at vægten for forf. ligger i udsagnet om, at der ikke er indholdsmæssigt *forfalskninger*, ejheller *interpolationer*. Men hvor går grænsen over for de bevidste *manipulationer*? Hele kapitlet drejer sig om tilføjelser, ombytninger og udeladelser af ord, vendinger og sætninger af den ene eller anden størrelsesorden. Forf. indtager en synes det mig, tendensbestemt, undskyldende holdning. Det er, som om Eberhards virksomhed skal reddes som en for forskningen vigtig genstand.

Den latinske stil behandles udførligt i en undersøgelse tekst efter tekst. Dér gøres det vanvittigt svære forsøg at skille Otlohs latinitet fra Eberhards. Tekst nr. LI er efter udsteder og modtager fra efter Otlohs tid. Forf. søger alligevel at bringe den ind under ham ved at opstille fem forlæg fra før Otlohs tid. Nu afviger Eberhard LI fra forlæggene på en række punkter, bl. a. dette: »Tilføjer ordene *in honore domini salvatoris consecratum et a regibus et principibus ditissime locupletatum*. De første fem ord stammer sandsynligvis fra Otloh, de sidste syv med sikkerhed fra Eberhard, eftersom denne ufravigeligt viser sig interesseret i bestemmelser, der beskytter klostrets besiddelser« (s. 424–25). Her er en sætning klippet over midt i og delene henført til hver sin ophavsmand. Er det virkelig muligt at gøre dette? Ved den forudgående tekst XLVII tales der allerede om, at oprindelig otlohske ord efter alt at dømme er gjort til eberhardske (s. 419). Hvad nu, hvis det er tilfældet også i tekst LI med de citerede fem ord, der »sandsynligvis stammer fra Otloh«?

Side 375–376 ses det ved en fortjentsfuld gennemgang af en sammenstykket tekst J. *2569, at tre ord er karakteristiske for Otloh: *potestas*, *imperatorum* og *patriarcharum*. Men som argumenteringen skrider frem, annekteres flere og flere ord, vendinger og synspunkter som otlohske. Målet er at få flest mulige tekster hos Eberhard erkendt som opbygget over otlohske forlæg. Dette er forf.s tendens. Under forløbet af stil-sammenligningen vedgår forf., at oprindelig otlohske stil-elementer er optaget af Eberhard og gjort til hans egne (flere steder s. 426–428). Eberhard plagierer Otloh (s. 431). Jeg tør slet ikke tænke på, hvis Eberhard har ordnet sine kladder – for dem må han vel have haft (?) – på samme måde som jeg gør ved mine forarbejder til udgivelse af breve: alle breve fra Løgum for sig, alle Sorø-breve, alle Skåne-breve, alle estiske breve o.s.v. Det sker af praktiske grunde, for hver af de nævnte grupper har en speciel fælles overlevering. Hvis Eber-

hard har udarbejdet nogle af de sidste tekster i sit andet bind tidligere end nogle af de første, styrter dele af forf.s argumentation til jorden. Eberhard kan f. eks. have gjort det af praktiske grunde. Han kan (rent hypotetisk tænkt) have samlet de tekster under ét, som skulle rettes fra at forbyde til at tillade brugen af værdigheds-tegn (pontifikalier). En anden rent hypotetisk gruppe kunne have været de tekster, der skulle have tilføjet en hospitals-bestemmelse. Tankespind? Javist, men det er jo langt fra givet, at han i sin arbejds-gang er gået frem efter rækkefølgen i de fortegnelser, der forelå for ham.

Forf. er klar over de metodiske risici, han har løbet. »De er dog uundgåelige«, siger han (s. 396). Det gælder kun, hvis man vil fremtvinge resultater. For en læser synes det klart, at forf. rider på sin tendens: Otloh skal gøres til hovedmanden, Eberhard til hans lidt mindre betydelige efterfølger. Kapitel 5 er efter min opfattelse det svageste i bogen. Jeg skal ikke nægte, at jeg, hver gang jeg begynder læsningen af det, gør det med et gys. Så bliver jeg overbevist og ender dog i den stærkeste tvivl.

Man finder ikke hos dr. Rathsack nogen afstandtagen fra de flittige forfalskere. Tværtimod, tør jeg næsten sige, for uden fusk og fup ingen fightende forskning. Det er for så vidt beklageligt, at forf. ikke har taget stilling til problemerne omkring disse gejstliges kriminelle virksomhed. Hver af dem må vel formodes at have bekendt falsknerierne for sin skriftefader (?). De hørte på den måde til inden for samvittighedens område, det såkaldte »indre ting« (*forum internum*). Men da de falske tekster var beregnet på virkning udenfor, såsom opfundne bestemmelser om tiende, kunne de få forvaltningsmæssige og strafferetlige følger i »det ydre ting« (*forum externum*). Hvordan har brev-forfalskere været betragtet i datiden? Et eksempel fra 823 løfter fligen en smule herfor, og jeg vender straks tilbage hertil. Til sidst anfører dr. Rathsack, at forfalskninger kan opfattes i et retshistorisk perspektiv. De kan være udtryk for forsøg på at sætte en lovgivning i form af privilegier i gang hos pavestolen i pagt med tidernes vekslende politiske og økonomiske krav (s. 459). I nogle tilfælde lykkedes det for Fulda at trænge igennem på denne, synes jeg, højst bagvendte måde. Hvis forf. har ret, kan man måske kalde disse selvbestaltede initiativer for en smule demokratiske. Den (i teorien) mere eller mindre enerådende lovgiver fik derved kraftige tilskyndelser til at tage større hensyn til ansøgerparten, end det ellers ville have været tilfældet.

I et enkelt tilfælde blev forfalskningen opdaget og tilbagevist ved pavestolen. Fulda måtte 823 tåle indgreb fra sin stiftsbiskop, ærkebispnen af Mainz. En nyttiltrådt abbed, den bekendte Rabanus Maurus, var kommet til Fulda fra Tours. Der besad man uden tvivl et kirkeretligt kampskrift *Collectio sancti Dionysii*. Rabanus kan have medbragt viden om det til Fulda. Forsøg på frigørelse fra stiftets biskop praktiseredes da af pavelige klostre som S. Denis og Luxeuil. Den uægte tekst er tilintetgjort, men har givet nedslag i senere fuldenseske enkelt-kopier. Den har ligget på denne linje: stiftsbispen skulle ene og alene have adgang til at indvie altre i Fulda. Paschalis 1. fik dette stykke forelagt. Han lod brevbærerne fængsle og truede abbeden med bandlysning (s. 166–171). Forf. kalder denne pavelige reaktion »ekstremt kraftig« (anderledes s. 650). Selvfølgelig er bandet ensbetydende med, at de livs-opholdende nådemidler fratages en person, og det er særlig grelt, når det drejer sig om en abbed. Men paven har kun truet hermed (*Rabanum excommunicare minatus est*). Det er noget ganske andet end at føre straffen ud i livet. I virkeligheden synes det kun muligt at betegne pavens reaktion som en markeret irettesættelse. Hvis der kan generaliseres herfra (og det kan der naturligvis ikke), så har brev-forfalskning, så længe den holdtes inden for kirkens afgørelse, kun været en *peccatum*, ikke *crimen* (kun en synd, ikke en forbrydelse). Det løfter lidt af fligen for, hvorfor man kunne forfalske så ivrigt i Fulda, at det tidvis udviklede sig til en sport.

En indvending kan gøres mod forf.s brug af tabte tekster. Side 238–239 nærmer forf.

sig i betænkelig grad grænsen for det videnskabeligt tilladelige. Der henvises i et paveligt pallie-privilegium for ærkebisp af Mainz af 1032 til privilegier for hans forgængere. Det må bl. a. gælde en tabt tekst fra 1011 til hans forgænger ærkebisp Erkanbald. I privilegiet af 1032 fik ærkebisp ret til pyntedækken (*naccus*) og bærekors (*crux gestatoria*). Altså må den tabte tekst fra 1011 som den første have bevilget begge disse æresrettigheder. siger forf. Rigtigheden afhænger af, at henvisningen i 1032 er absolut korrekt. – Dernæst siger forf., at ærkebisp af Magdeburg utvivlsomt har anvendt denne tabte tekst 1011–1012 som forlæg for uægte tekster og tekstdele. De hedder Z. 600 og Z.*738 – det er ligesom orienteringsløbere, der møder en i en skov med uforståelige symboler og tal sat på sig. Endvidere har den tabte tekst nok været forlæg for papestolens skrivere for et snart efter udstedt pallie-privilegium for Magdeburg og et senere for Salzburg (s. 238–239). Omend det fra forf.s side sker med forsigtighed og forbehold, ligger der en lidt for dristig slutning fra en tabt tekst. Dernæst er det – omend det stadig sker med forsigtighed – tvivlsomt at gøre teksten til grundlag for påfølgende skrivelser i Magdeburg og Rom. Det må ikke glemmes, at menneskene dengang var ligeså kloge som vi, hvis »vi« tør fremhæve os selv sådan. Kancellisterne havde sandelig også hukommelse! De slog ikke efter i forlæg og formularbøger, hver gang de skulle formulere en sætning. Ifølge abbed Wibald af Korvey fandtes der omkring 1122, da han trådte i kejserhoffets tjeneste, folk dér, som kunne huske, hvordan man efter årtiers praksis skulle skrive til paven. Ord og vendinger var »ligesom afvejet og afmålt i hukommelsen« (*qui uerba que ad domnum papam . . . ab imperatore diriguntur tanquam appensa et dimensa memoriter retinebant*).³

Side 235 tales der mere virkelighedsnært om »direkte eller indirekte forlæg«, jævnfør s. 276. Side 311–12 hedder det, at begreber og politiske mål har været nærværende for en pave som brevforfatter, uden at man i den forstand kan tale om forlæg for et paveligt privilegium. Side 450 tales der om, at teksten har været forelagt eller i hvert fald omtalt for paven. Det er betydelig mere akseptabelt end at ville påvise et muligt forlæg, hver gang en ordret overensstemmelse foreligger. Brugen af verbaloverensstemmelse er det vigtigste »bevis« hos forf. Selv om enkelte misvisninger forekommer, er brugen gennemgående sund og overbevisende. En fin verbaloverensstemmelse foreligger eksempelvis s. 218. – Forståelsen af tidens latinitet forekommer også tilfredsstillende. F. eks. opfattes *esse videtur* rigtigt som lig *est* (s. 121 i tilslutning til H. Goetting).

Foruden tekstsammenligninger er skriftsammenligning et nødvendigt instrument for forskeren i samme situation som forf. Det første hører under de indre, det andet under de ydre kendetegn eller kriterier. Skriftsammenligning bruges nogle gange af forf., men ikke på tilfredsstillende måde. En enkelt-kopi fra omkring 1050 har en skrift, som er identisk med skriften i enkelt-kopien af Dronke 748. »Det er hidtil ikke konstateret«, siger forf. (s. 337). Men det må tilføjes, at det hidtil heller ikke er dokumenteret. For forf. har ikke ført bevis for sin påstand ved at meddele, hvilke bogstaver og forkortelsestegn (abbreviationer), der er fælles for de af ham identificerede skriverhænder. Det er muligt, at forf. har overtaget den kavalermæssige behandling af de palæografiske problemer fra nogle af sine forgængere. Men det er ikke nok for at nå det ønskede videnskabelige niveau. Wolfgang Seegrün har i sin bog om de ældre pavebullaer for Hamborg stået over for lignende palæografiske problemer. Han dækker sig helt anderledes ind med argumenter. Dansk tradition ligger på samme linje.⁴

³ Dipl. Danicum I. r. II, nr. 109.

⁴ Wolfgang Seegrün, *Das Erzbistum Hamburg in seinen älteren Papsturkunden. Studien und Vorarbeiten zur Germania Pontificia* 5, Köln–Wien 1976, s. 47–48 og 54–61. – Erik Kroman, *Dansk Palæografi*. Nordisk Kultur 28 A, København 1943; Niels Skyum-Nielsen,

En smule kritik kan rettes mod forf.s dateringer. Jeg finder i forf.s arbejde kun én begrundelse for dateringen af Codex Eberhardi til »senest 1158«: Eberhards yngste tekst daterer sig til dette år (s. 379 og 434), men det er da muligt, at der er andre. Teksten Dronke 820 føres tilbage til et ægte forlæg fra Hadrian 4. (1154–1159), udstedt til abbed Marquard af Fulda. Det tidsfæstes til 1154–58 (s. 360 og s. 455). Jeg kan ikke kontrollere det senest mulige år. Men da Hadrian var pave endnu 1159, ville jeg, hvis der ikke foreligger anden grund end den ovenfor nævnte, uden et øjeblik betænkning rykke dateringen til 1159. Det er imidlertid helt klart, at 1154 er forkert. Kun datoen er bevaret af tidsangivelsen, og den er den 6. juli (s. 434). Hadrian blev pave den 4. december 1154 og indviedes dagen efter. Han kan derfor umuligt have udstedt en bulle den 6. juli dette år. Det først mulige år må blive 1155, dateringen herefter 1155–1159 (?). – Et par andre steder synes forf. at kræve en lidt snævrere datering, end materialet med fuld sikkerhed kan tillade (s. 376 og 379 om J.*2569 samt s. 392 om den tredje og fjerde liste). Iøvrigt kan det bemærkes, at dateringerne i bogen, der nærmest optræder i massevis, ellers synes gennemført på en vellykket måde, der virkelig gør forf. ære.

Forf.s ellers så dygtige argumentering slinger lidt, hvor der bliver tale om slutninger fra tavshed (*e silentio*) som nævnt i eksemplet ovenfor. Fulda blev bekræftet som paveligt kloster af Henrik 2. ved det såkaldte Heinricanum af 1020. Tre dage efter stadfæstede Henrik ældre kongebreve for klostret, uden at det som i Heinricanum betonedes, at Fulda stod under pavestolens *dicio*. En gentagelse i det nye kongebrev ville være overflødig. »Netop udeladelsen beviser, at Henrik 2. opfattede sine forgængeres udtalelser om, at Fulda henhørte under pavestolens *dicio* som ensbetydende med pavestolens *jus* til Fulda« (s. 78). Men en udeladelse beviser ikke noget som helst. Udeladelsen kan skyldes andre forhold – hvorfor ikke hastværk og sjuks hos skriver eller dictator (brevforfatter). En noget tilsvarende fejl hos forf. gælder en skriver, der af en forsker har fået det fordringsløse navn m. Han har skrevet indholdet af en række Fulda-privilegier bag på teksterne til og med 1048 eller begyndelsen af 1049. I indholds-angivelserne omtales for det meste Fuldas tiende-ret. Nu vil forf. datere hånden m inden en tekst af den 13. juni 1049, Dronke 750. For m har ikke påtegnet originalen af denne dato (s. 349). Hans aktivitet kan dog ikke tidsfæstes på grundlag af denne unkladelse. En helt klar systematisk og kronologisk aldeles fast påtegnings-virksomhed behøver ikke at foreligge for m.⁵ Hans unkladelse af at påtegne Dronke 750 kan f. eks. skyldes sygdom eller forglemmelse.

¹Ivad den sproglige udtryksform angår, er den klar og præcis. Den tynges dog af for mange omstændeligheder. Når et privilegium nævnes, sker det næsten altid med angivelse af både dag og år. Side 448 præsenteres fire privilegier som »omfatter Stefan 5.s af 29.5.891, Benedikt 4.s af 18.5.901, Johs. 10.s af 19.5.917 og Leo 7.s af 13.5.936«. Side 324 hedder det: »Fælles for de tre omtalte tekster er dels deres ægte eskatokol og dels deres afledning fra de to af Clemens 2. udstedte privilegier: Dronke 747 af 29.12.1046 og Dronke 748 af 31.12.1046. Førstnævnte tekst har tjent som forlæg for den præ-Eberhardske tekst, som Eberhard har afskrevet i sin codex s. 44, og som oprindeligt har haft navneparret Benedikt (7.)-Werner, og som har været dateret til 21.1.975. Sidstnævnte tekst har tjent som forlæg for to præ-Eberhardske tekster, som Eberhard har afskrevet henholdsvis s. 32 og s. 35, og som oprindeligt har haft navneparret Sylvester (2.)-Erkanbald og Benedikt (8.)-Richard, og som har været dateret til henholdsvis den 31.12.(?)999

⁵ Datering efter en manglende påtegning fra m.s side benyttes også s. 377–78 hos forf. Haandskriftet »Ribe Oldemoder«. En kritisk Studie, Scandia XIX, Lund 1948–49 (se også sammes anmeldelse af Thomas Riis' disputats: Les institutions politiques centrales du Danemark 1100–1332, Odense 1977 i HT 80, 1980 s. 555 note 38); Anne K. G. Kristensen, Studien zur Adam von Bremen Überlieferung, København 1975, s. 68 note 26.

og april 1020«. Citatet viser, hvor sammentrængt forf. skriver. Han kan drilles med et par fortyskninger som »at indgribe« og »at tilblive« og med de ikke sjældne tilfælde, hvor latinske ord er trængt ind i den danske fremstilling. Forf. har haft særligt besvær med ordet *distinctio*. Enkelte gange bruges det i latiniseret form som distinktion. Det er vel ikke til at misforstå, men betyder jo da mest i dansk: tegn på militære uniformer. Andre gange oversættes det ved del, bind, række og afdeling (s. 15, 162, 452 og 455). Fem synonymmer er for mange. De latinske ord er sommetider blevet led i nye sammensætninger som »klosterlibertaspolitik« og »libertasprivilegiepolitik«. Sådanne orddannelser er en slags kentaureer. Det er *mixta composita* – fremmed og hjemligt hægtet sammen. Ord som »quasiautonom« og »quasipolygam« er ikke kønne. At »endossere« betyder at overdrage en væksel ved påtegning på bagsiden. Forf. bruger det om en almindelig påtegning på bagsiden af et privilegium, hvad der er lidt originalt. Det er morsomt at finde en dansk ønskemåde (konjunktiv): »hermed være naturligvis ikke sagt, at kvinder før dette tidspunkt havde adgang til klostret«. Det lyder mundret. Desuden er det ganske sikkert aldeles rigtigt! Efter et par ganges gennemlæsning har jeg på de godt 450 tekstsider kun fundet få fejl i de af forf. selv omskrevne latinske sætninger. Side 114 må det dog hedde *regimen episcopale*, ikke *episcopalis*.

Udgifterne tages i skole af dr. Rathsack: »J. 2568 er publiceret af Dronke under nr. 447. Ordet *omnium* mangler i *sanctio* efter *coetu*. Dronkes udgave af J. 2668 = nr. 574 opløser forkert enkeltkopiens *pp.* til *piissimo*. Rigtigt er *perpetuo*. J. 2676 opløser også forkert *pc eius* til *patricius*, hvilket ord Dronke 575 gengiver. Meningen er imidlertid *post consulatum eius*. Ordet *imperatore* gengives forkert af Menzer med *imperante*. Jævnfør – i forhold til *poposcisti* – Stimmings unødvendige rettelse til *proposcisci*« (s. 84, 163 og 224). Da teksterne næppe med det første bliver genudgivet, er denne fortløbende kritik af enkeltheder af forstå som et opgør med overleveringen, der trænger ned under dennes overflade. Teksterne fremtræder nu engang for forskerne i udgaver og sammendrag (regester). De fleste steder er kritikken af udgiver-rettelser til teksterne overbevisende. Dr. Rathsack påpeger således, at Zimmermann har korrigeret for ivrigt. Han har rettet en pavelig skrivers navn. Det tilsyneladende fejlskrevne *Georgius* er forbedret til *Gregorius*. Denne forbedring er overflødig. Tekster fra samme tid udviser netop formen *Georgius* (s. 273). Det er ud fra et større kendskab til teksterne end en udgiver, at dr. Rathsack er nået hertil, virkelig godt. På den anden side kan forf. andre steder rejse tvivl hos læseren om berettigelsen af sine indvendinger, for eksempel side 375. Dr. Rathsack er iøvrigt så nær ved at blive en udgiver, at han et sted beklager, at han »af pladshensyn« ikke kan publicere 32 tekster (1. 394). Det havde for så vidt også været højst instruktiøst for læseren at have dem ved hånden. Men det havde krævet et bind 2 af »Fuldaforfalskningerne«!

Det kan siges, at nogle få af teksterne er affattet på et æsel-latin, der må få det til at krible i fingrene på enhver lidt sprogkyndig person i nutiden. Det har muligvis været en af grundene til, at et par af de ærede forfalskere har ønsket at forbedre – henholdsvis skjule deres egen vankundighed – mest muligt ved hjælp af forlæg. Det har sikkert ikke ene og alene været et ønske om at få tekster og indskud til at se ægte og troværdige ud. Forfattere og forfalskere har næppe alle magtet den ædle kunst at skrive latin.⁶ Eberhard fra Fulda evnede sikkert ikke at udarbejde en ordentlig tidsangivelse med de særheder og dikkedarer, som krævedes, mener dr. Rathsack. Hans fromme forgænger, den påståede overforfalsker i datiden, Otloh fra S. Emmeran, var imidlertid i stand dertil (s. 406). Det er måske en af grundene til, at dr. Rathsack giver ham det bedste skudsmål blandt alle navne i bogen: paver, bisper, munke – forskere, skribenter og skriblende

⁶ Jævnfør s. 296–97 med tekst fra en ellers uangribelig original.

ånder. »Otloh har med virtuositet forenet næsten samtlige foreliggende fuldensiske pavelige privilegiers bestemmelser i een tekst« (s. 376). Han har skabt »en mosaik af otte fuldensiske pavetekster« (s. 438). Det synes at være ord fra en detektiv, der med beundring ser skakter og løbegange afdækket i et landskab, der vel er undermineret og undergravet, men hvor en mester har været på spil.

Hele bogen er præget af retshistoriske synspunkter. De er i tilslutning til tysk sprogbrug blandt forskerne indbefattet under den diplomatarisk-historiske analyse. Det er et gigantisk opgør med den hidtidige forskning. Formen er blevet skarp, hvad der utvivlsomt vil fremkalde modstand og modkritik. Skarpheden skyldes særlig dette, at ægthed-uxgthed er et Ja-Nej-spørgsmål. Her er helt klare standpunkter en nødvendighed. – Gang på gang bringes lange referater af andre forskeres standpunkter, hvad der måske af nogle vil blive betegnet som »kompilation«. Det er sket i anden forbindelse. Men det er nu engang bydende nødvendigt at præsentere *Sitz der Forschung*. Derimod er det ikke nødvendigt at prygle løs på andre. Julius von Pflugk-Harttung er forf.s betydeligste forgænger, hvad angår omfanget af den opgave, han har stillet sig. Hans metode erklæres for kritisabel. Den er spekulativ, ekstremt deduktiv og øver vold på de overleverede tekster, hedder det (s. 86). Harttung har i et ægtheds-spørgsmål »som sædvanligt ikke været i stand til at fælde en definitiv dom« (s. 337). Han har »svingende domme og usikre vurderinger« (s. 394). Der er dog ingen tvivl om, at en forsker lærer igen og igen af dem, han studerer, selv af dem han måtte finde svage! Men forf. følger netop Harttung i dennes retning og spor, selv om han går meget længere med sine absolutte domme, er mere ultraradikal og hyper-kritisk, end Harttung nogensinde var det (s. 6). Der nævnes tallose navne på forgængere. Kun om én har jeg fundet noget rosende udtalt: Harald Zimmermann (s. 267).

Forf. lider af et fuldstændigheds-raseri, der atter og atter fører ham ned i småtingsafdelingen, således s. 79, 96 og 242–43. Problemer, der dukker op inden for hans synsvinkel, gribes, angribes og søges løst. Det er fristende, da dr. Rathsack gennem sit ni-årige arbejde med alle disse spørgsmål har skaffet sig fremragende forudsætninger for at bidrage med sin stemme i den europæiske koncert. Her og dér bringes korte »real-historiske« udredninger, f. eks. om baggrunden for kejserkroningen i 996 af Otto 3. (s. 280–81). Det kan derfor også være tilladt at påpege, at bogen har ganske lidt realhistorisk stof om indsats fra en kvindes side (s. 146–47) og om ufri eller slaver, *servi, mancipia* (s. 342–43 og 382). Klosters godgørelse må vel antages at have været stor. Har den ligefrem været kolossal? De fattige, syge og fremmede er omtalt s. 146, 384–87, 397, 400, 404, 443 og 562 note 123.

Sammenfattende kan det siges, at den foreliggende disputats er en imponerende kraftpræstation. Kilderne beherskes, så at dr. Rathsack har følt sig lokket til ekskurer og større og mindre ekstrature inde i bogen. De 22 appendices peger samme vej. Forskningsdiskussionen er ham velkendt, blot har forf. tilladt sig en altfor arrogant indstilling til de fleste forgængere. På den anden side er det velgørende – og vel i længden det absolut nyttigste – med klare eller skarpe standpunkter. – Dr. Rathsacks brug af verbaloverensstemmelser og hans dateringer er for det meste godt og klogt gennemtænkt. Metodisk set bliver læseren vel rustet gennem det indledende afsnit om »arbejdsvilkaar og arbejdsvise« (s. 17–20).

Der har kunnet påvises enkelte svagheder i slutninger fra tavshed og navnlig ved forsoget på at adskille latiniteten hos forfattere og forfalskere. Bortset herfra er tolkningerne gennemgående overbevisende, og vi er nu ved det centrale, særlig de retshistoriske synspunkter. Her er meget godt. Men vi ville gerne have hørt mere. Privilegie-rækken for Fulda ophører henad 1170. Ved en omvurdering af de afgørende begreber fuldbyrdes

efter 1200 opfattelsen af Fuldas stilling som eksimeret kloster (s. 10, 81 og 454–55. Var rettighederne da så fastvokset, at de slet ikke behøvede at fornyes? I så fald er forholdet modsat det i Norden ved samme tid. Dér forudsættes det, at hver ny pave kunne eller skulle genbevilge privilegier. Siden synes en vis »forstening« af privilegierne at indtræde også dér. Det havde været nyttigt at få dette forhold med privilegiernes eventuelle stedsevarende gyldighed fastslået eller nuanceret af den kyndige nybakte doktor. Det er netop et stykke retshistorie af »juridisk« art, hvor man fortrinsvis opsøger principper og fastslår deres første opdukken og fortsatte brug – f. eks. ved bestemmelse af enstemmighed over for flertalsafgørelse og kollektivt over for individuel skyld. Bogen er næsten udelukkende præget af »historisk« retshistorie, hvis man kan sige sådan. Her går analyserne ofte ned til de mindste detaljer og stiger lejlighedsvis op til sammenfattende oversigter. Alt har på en måde interesse, blot det kan ses eller har betydning ud fra et retligt aspekt. – Trods de tidligere anførte kritiske modbemærkninger betegner bogen en værdifuld tilvækst til vor videnskabelige litteratur på dennes højeste niveau.

Niels Skyum-Nielsen

Per Sveaas Andersen: Samlingen av Norge og kristningen av landet 800–1130. Handbok i Norges historie bind 2. Bergen–Oslo–Tromsø, Universitetsforlaget 1977. 382 s.

Siden anden verdenskrig har der hersket interesse for vikingetiden som aldrig før. Denne glæde ved vikingetidskulturen også langt uden for selve Norden er blevet fremmet af den stærkt forbedrede formidlingsteknik, der jo på en måde har gjort verden mindre, idet den har gjort det muligt for folk med vidt forskellige kulturer at mødes. Endvidere har efterkrigstidens afkolonisering bidraget til at mindske den vesterlandske arrogance over for andre religioner og kulturmonstre. Og fortiden nyder godt af vort blikks nye rækkevidde, som har givet den nordiske vikingetid plads inden for verdenskulturernes brogede familie. I vikingernes hjemlande bliver man sig mere bevidst om, at disse vore forfædre ikke primært var vældige krigere – endsige barbarer – men at de stod for meget andet og langt mere interessant såsom kunst, digtning, samfundsorganisation, håndværk og handel. Denne omvurdering får os til at stille en mængde spørgsmål, og det er ikke mindst i en sådan trang til at opdage, at kimen ligger til en ny forståelse af vikingerne.

At skrive om en tidsalder, hvorpå vort syn er under så hastig forvandling som tilfældet er med vikingetiden, er ikke let. Per Sveaas Andersen skriver her en håndbog over især den norrøne del af vikingetiden, og en bog af denne art skal blandt andet fremlægge en slags status over forskningen ved forfattelsestidspunktet. Men selv når det drejer sig om en håndbog, må forfatteren give værket sin personlige profil. Gengivelsen af kildernes indhold og af andre forskeres resultater skal indføres i forfatterens helhedsopfattelse, og det er især denne som giver enhver bred fremstilling af en historisk tidsalder sit ansigt. Og lad det være sagt med det samme, at jeg sætter Samlingen av Norge og kristningen av landet højt både som håndbog og som lærebog. Det er ikke så meget imod det som forfatteren skriver i dette særdeles solide værk om vikingetiden, at jeg vil fremkomme med nogle kritiske bemærkninger hen ad vejen. Mine indvendinger går snarere på det stof, som ikke er kommet med i bogen. Eller sagt på en anden måde, jeg stiller mig lidt skeptisk over for Sveaas Andersens prioritering af stoffet. Hans historiesyn må også siges at pege bagud. Netop i en tidsalder underkastet hastige forskningsmæssige forandringer er det nødvendigt at opfange kimen til en ny udvikling – så at sige høre ulden vokse på